

HARTO HAKOVIRTA

SUOMEN PUOLUEETTOMUUDEN USKOTTAVUUSTARKKAILUSTA

Jaakko *Kalela* vastasi *Politiikan* numerossa 1/1971 yya-sopimusta ja Suomen puolueettomuuden uskottavuutta koskeneeseen väliartikkeliini.¹ Vaikka me kansakuntana haluamme edellyttää, että muut kansat ja valtiot hyväksyisivät harjoittamamme puolueettomuuspolitiikan, puolueettomuuden sieto näyttää silti meillä olevan vähäistä tieteellisenkin keskustelun piirissä. Artikkelini oli puhtaasti tieteellisiin päämääriin pyrkivä liseniaattityöni välivaihe. Sen julkaisuajankohta lienee kuitenkin harhauttanut Kalelan luulemaan minun pyrkineen osittain poliittisiin päämääriin. Vain tältä kannalta voin ymmärtää esim. seuraavan lauseen: »Tällainen olettelu perustuu tilanteen v a a r a l l i s e e n yksinkertaistamiseen (harvennus minun)». Kun on pelät-

tävissä, että jatkuva vastineiden kirjoittaminen helposti johtaa turvallisuuspoliittisen keskustelumme hedelmättömäksi asemasodaksi, esitän vain luetelona ne kohdat, joissa katson Kalelan ymmärtäneen väärin tekstini taustalla mahdollisesti vaikuttavat arvostelmat.

1. En hyväksy välillisesti enkä välittömästi puolueettomuutta ja turvallisuutta toistensa synonyymeina, vaan nimenomaan artikkelissani käsittelemien niiden välisiä potentiaalisia ristiriitaelementtejä. »Hakovirta ei pohdi puolueettomuuden vaikutuksia turvallisuuteen», koska on halunnut rajata väliartikkelinsa ongelma-alueita ja ilmoittanut tämän rajauksen myös artikkelin nimessä. Rajaus lienee helppo hyväksyä., jos hyväksyy kirjoituksen tieteellisen pyrkimyksen.
2. En asennoidu kielteisesti konsultaatioihin ja sotilaalliseen yhteistyöhön Neuvostoliiton kanssa. Tämäkin väärinymmärrys voi vain johtua siitä, ettei ole hyväksytty tieteelliseltä pohjalta tekemääni rajausta. Pyrin välttämään tässä asennoitumisia kokonaan, koska tarkoitukseni ei ole palvella minkään eturyhmän intressiä, vaan viedä eteenpäin omaa tutkimustani. Eri tilanteeseen tullaan jos halutaan antaa Suomen päätöksentekijöille toimintaohjeita. Silloin joudutaan väistämättä käsittelemään myös kysymystä turvallisuuden ja puolueettomuuden preferensseistä. Periaatteessahan puolueettomuus on vain keino turvallisuuspolitiikassa, mutta monista käytännöllisistä ja inhimillisistä tekijöistä johtuen päätöksentekijät saattavat oppia kokemaan siinä myös perusarvoja.
3. En pane länsivaltoja toimimaan ikäänkuin ne eivät tietäisi yya-järjestelyistä etukäteen. Totta kai ne tietävät, vaihtelevassa määrin. Toisten image on oikeampi, toisten virheellisempi, esim. Neuvostoliiton varmasti oikeampi kuin USA:n. Kalela tietää kuitenkin varsin hyvin, että tieteellinen analyysi edellyttää valmiutta yksinkertaistuksiin (palaan tähän kysymykseen).
4. Minulla ei ole Suomen puolueettomuudesta ja turvallisuudesta »lohduttoman deterministinen» kuva, mutta voin kuvitella, että joillakin länsimailla päätöksentekijöillä on (tämän pystyisin myös empiirisesti osoittamaan). Olen artikkelissani varsin selväsanaisesti ilmoittanut tarkastelevani kysymystä »länsimaiselta kannalta» (s. 247—). Kalela tuntee kansainvälisen politiikan tutkimuksen image-tason analyysin periaatteet, mutta näyttää unohtaneen ne lukiessaan tekstiäni.
5. »Hakovirran artikkelissa esiintyy meikäläisissä sotilaspiireissä yleinen käsitys, että Suomen puolustusvalmiuden lisääminen on Neuvostoliiton etujen mukaista». Tosiasiassa olen vain tarkoittanut, että länsimaissa tällainen käsitys on yleinen. Yleensä meillä näytetään kovin helposti kategorisoitavan niitä henkilöitä, jotka pyrkivät tarkastelemaan turvallisuuspolitiikkaamme puolueettomasti. (Jos et ole meidän puolella, olet meitä vastaan).

Jaakko Kalelan artikkeli tarjoaa sinänsä varsin monia virikkeitä turvallisuus- ja puolueettomuusproblematiikkamme pohdiskeluihin. Kun Kalela sitä paitsi monissa kohdin on kanssani peruskysymyksistä aivan yksimielinen, katson tarpeelliseksi tässä yhteydessä myös jatkaa keskusteluumme — edelleen tieteellisin pyrkimyksin.

Suomi on käyttänyt puolueettomuutensa päämääränjulistuksissa kahdenlaista määrittelytapaa:

Tapa 1. Pyrkimys pysytellä suurvaltojen eturistiriitojen ulkopuolella.

Tapa 2. Pyrkimys pysytellä suurvaltojen eturistiriitojen ulkopuolella ja puolueettomana sodassa.

On empiirinen kysymys todeta, kumpaa määrittelytapaa Suomen puolueettomuuden uskottavuuden tarkkailijat käyttävät. Käyttö saattaa varioida tarkkailijasta toiseen ja samankin tarkkailijan kohdalla eri tilanteissa. Lisäksi on mahdollista, että tarkkailija soveltaa jotakin muuta määritelmää jota luulee Suomen julistukseksi. Joka tapauksessa Suomen puolueettomuuden uskottavuus on riippuvainen siitä, kuinka tarkkailija katsoo Suomen kapasiteetin ja tahdon vastaavan kriteeriksi valittua päämääränjulistusta. Kun tarkkailijoita aina on useita, on yleensä harhaanjohtavaa puhua Suomen puolueettomuuden uskottavuudesta spesifioimatta kenen päätöksentekijän tai minkä päätöksentekokollektiivin mielikuvasta on kysymys. Tarkastelen seuraavassa Neuvostoliiton ja USA:n mielikuvaa niiden päätöksentekijöiden osalta, joilla on taipumus soveltaa ensinnämainittua määrittelytapaa ja jotka ovat oppineet ymmärtämään puolueettomuuden pikemminkin kansainvälispoliittisena kuin juridisena käsitteenä. En kuitenkaan käsittele näiden päätöksentekijöiden (mielikuvaa koskevan) yksimielisyyden tai erimielisyyden merkitystä.

Esitän kaksi kaavaa, joiden mukaan Suomen puolueettomuutta ja sen onnistumisedellytyksiä voidaan tarkastella. Molemmat kaavat on ymmärrettävä *ideaalitapauksiksi*, joita uskottavuustarkkailijoiden todelliset ajatustottumukset enemmän tai vähemmän muistuttavat. Kaavojen soveltamisen esiintymistodennäköisyyttä USA:n tai Neuvostoliiton päätöksentekijäin kohdalla koskettelen artikkelin loppuosassa.

A. Deterministinen ajatuskaava

Tämän kaavan mukaan konfliktiosapuolet tietoisina Suomen ja Neuvostoliiton välisistä ya-järjestelyistä pitävät Suomen puolueettomuutta sitä uskottavampana, mitä pienempänä ne kokevat sen mahdollisuuden todennäköisyyden, että ya-mekanismia sovelletaan käytäntöön. Edelleen konfliktiosapuolet pitävät Neuvostoliiton uhkakokemuksia ya-mekanismien soveltamisen ratkaisevana determinanttina. Ne kyllä ehkä tietävät, että Suomi itse ei ole riippuvainen näin deterministiseen ajatteluun ja että yya-sopimuksen kirjain

ja henki edellyttävät, että sopimusmekanismin käynnistävä hyökkäyksen uhka on todettava molempien osapuolten taholta. Ne ehkä ovat myös jossain määrin taipuvaisia ajattelemaan tässä suomalaisten tavoin. Mutta vain jossakin määrin. Hallitsevasti niiden näkemyksiin vaikuttaa (omien pelkojen ja epäluulojen ohella) havainto Neuvostoliiton ja Suomen valtasuhteen epäsymmetrisyydestä sekä myös niiden historialliset havainnot Neuvostoliiton sanktioiden tehokkuudesta maiden välisissä konfliktitilanteissa. Koska Suomen asiat ovat niiden kokonaismaailmankuvassa periferisessä asemassa, myös niiden käsitykset tämän mallin toiminnasta pyrkivät muodostumaan todellisuuden monivivahteisuutta yksinkertaistaviksi, stereotyyppimäisiksi².

Mallin mukaan Suomen puolueettomuuspolitiikka pyrki välttämään ya-sopimusmekanismin soveltamista, koska Suomi sen jälkeen ei enää voi olla puolueeton valtio. Kysymys on siis Suomen kapasiteetista välttyä sopimusmekanismin soveltamiselta; Suomen tahtoa ei tässä suhteessa tämän mallin mukaan epäillä, koska Suomen puolueettomuuspyrkimys tunnetaan ja koska esim. noottikriisin aikana kaikki aloitteet sopimusmekanismin soveltamiseksi tehtiin Neuvostoliiton ja kaikki yritykset soveltamisen välttämiseksi Suomen taholta.

Neuvostoliiton uhkaperseptiot riippuvat kaavan soveltajien mielestä pääasiassa sellaisista tekijöistä, jotka ovat osittain Neuvostoliiton ja lähes tyystin Suomen kontrollin ulkopuolella. Suomi voi lähinnä vain vaikuttaa siihen luottamukseen, jota Neuvostoliitto tuntee sitä kohtaan sopimuskuppanina, mutta tämän vaikutuksen merkitystä pidetään suhteellisen vähäpätöisenä.

B. Keskinäisen luottamuksen säätelyn ajatuskaava

Suomi ja Neuvostoliitto keskinäisin toimenpitein pystyvät olennaisesti säätämään Suomen puolueettomuuden uskottavuuteen vaikuttavia olosuhteita. Tässä säätelyssä maiden välinen »luottamus» näyttelee keskeistä osaa. »Luottamus» voidaan tässä *Pruittin* esittämää määritelmää mukaillen ymmärtää Neuvostoliiton käsitykseksi siitä, että Suomi ya-kumppanina pyrkii olemaan avuksi ja välttämään olemasta harmiksi.³ Voidaan ajatella tiettyä luottamuskyynnystä⁴, jonka alapuolella Neuvostoliitto ei enää luota Suomeen ya-kumppanina. Mallin mukaan Suomen puolueettomuus voi olla uskottavaa puolueettomuustarkkailijoille vain siinä tapauksessa, ettei tätä kynnystä aliteta. Ajattelu lähtee siitä, että kynnysalittamisen jälkeen Neuvostoliiton on, taatakseen turvallisuusetunsa Suomen suunnalla, joko pakotettava Suomi sotilaalliseen yhteistyöhön ya-sopimuksen mekanismin mukaan mutta sen hengen vastaisesti tai millä hyvänsä muulla tavalla, minkä jälkeen Suomen puolueettomuus ainakin Paasikiven-Kekkonen-linjan mukaisessa merkityksessä lakkaa.

Kaavat ja todellisuus

Edelläesitetyt kaavat ovat ideaalimalleja, analyttisiä työkaluja. En oleta, että ne esiintyisivät uskottavuustarkkailijoiden mielikuvamaailmassa puhtaina. Pidän suhteellisen selvänä, että niin Neuvostoliitossa kuin Lännessäkin sovelletaan molempia kaavoja. Niitä voi soveltaa sama uskottavuustarkkailija (siis päätöksentekijä tai päätöksentekoryhmä) joko samanaikaisesti tai sitten vaihdellen kaavaa arviointitilanteen erityispiirteistä riippuen. Monimutkaisin on tilanne, jossa päätöksentekoryhmän eri jäsenet soveltavat eri kaavoja. Tällöin päätöksentekoon voimakkaimmin vaikuttava kaava on se, jolla on päätöksentekokoneistossa valtopoliittisesti vahvin edustus. Luonnollisestikaan ei edellytetä, että tällainen kaavoilla pelaaminen tapahtuisi eksplisiittisesti.

Samoin pidän selvänä sitä, että Neuvostoliitossa keskinäisen luottamuksen säätelyn malli pyrkii saamaan *ensisijaisen* aseman. Varsinkaan maan poliittinen johto ei mielellään soveltaisi determinististä ajatuskaavaa, mitä voidaan perustella monella tavalla. Sellaisissa maissa kuin Sveitsissä ja Itävallassa deterministisen kaavan soveltamisen voi olettaa monien uskottavuustarkkailijoiden kohdalla esiintyvän suhteellisen puhtaana.

Toissijaisesti kuitenkin Neuvostoliitossa pyritään soveltamaan yleisesti myös determinististä kaavaa, koska Neuvostoliiton turvallisuuspoliittinen johto tietää (tai sen tässä oletetaan tietävän) Lännen päätöksentekijöiden soveltavan Suomeen tätä kaavaa ja koska Suomen puolueettomuuden uskottavuuden kehittyminen myös Neuvostoliiton kannalta edullisesti edellyttää sitä, että tämä uskottavuus hyväksytään myös Lännessä. Lännessä taas keskinäisen luottamuksen kaava pyritään hyväksymään (sikäli kuin se yleensä tunnetaan) toissijaisesti vastaavista syistä. Idän ja Lännen kuvat Suomen puolueettomuudesta ovat keskenään vuorovaikutuksessa, ja molemmat osapuolet joutuvat näin ollen ottamaan huomioon myös vastapuolen ajattottumukset. On vaikea sanoa, kuinka tietoisesti tämä kaikki tapahtuu.

Edelläolevien kaavojen lisäksi saattaisi olla hedelmällistä lähteä liikkeelle soveltamalla varsinkin lännessä suosittua »liikkumavapautta» puolueettomuuden uskottavuuden mittana.

HUOMAUTUKSIA JA KIRJALLISUUSVIITTAUKSIA

¹ Harto Hakovirta, »Yya-sopimuksen konsultaatio- ja avunantokysymys Suomen puolueettomuuden uskottavuusproblematiikassa», *Politiikka* 3/1970.

² Teoreettisia näkökohtia ks. esim. Karl W. Deutsch & Richard L. Merritt, »Effects of Events on National and International Images», Kelmanin toim. teoksessa *International Behavior: A Social-Psychological Analysis*, New York 1965.

³ Dean G. Pruitt, »Definition of the Situation as a Determinant of International Action», Kelmanin emt.

⁴ »Kynnys»-käsitteen käyttö on meillä usein pyritty leimaamaan jollakin tapaa poliittisesti arveluttavaksi silloin kun sitä on käytetty determinististä kaavaa muistuttavien ajatuskulkujen yhteydessä. On totta, että sotilaat, ehkä enemmän kuin muut, ovat käyttäneet tätä käsitettä, koska se on osoittautunut käyttökelpoiseksi heidän argumentoinnissaan. Tämä on kuitenkin riittämätön peruste koko käsitteen hylkäämiselle. Itse asiassa kynnys-ajattelu on eräs kansainvälisen politiikan tutkimuksen hedelmällisimpiä lähtökohtia, mm. eskalaatioteoria ja monet konfliktiteoriat soveltavat sitä.